

Д. В. КОЛІСНИК

УДК 94(477)“1939-1941”:070

ГЕТЬМАНСЬКА ПЕРІОДИКА В ЄВРОПІ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті аналізується видавнича діяльність українського консервативно-монархічного (гетьманського) руху на теренах Європи в галузі преси протягом 1939-1941 рр. Розглядаються суспільно-політичні та організаційно-фінансові умови видання періодики, редактори і дописувачі часописів, а також їхнє змістовне наповнення та тематичне спрямування.

Ключові слова: гетьманський рух, українська політична еміграція, преса, П. Скоропадський, Третій Райх.

В статье анализируется издательская деятельность украинского консервативно-монархического (гетманского) движения на территории Европы в сфере прессы в 1939-1941 гг. Рассматриваются общественно-политические и организационные условия издания периодики, редакторы и авторы изданий, а также их содержательное наполнение и тематическая направленность.

Ключевые слова: гетманское движение, украинская политическая эмиграция, пресса, П. Скоропадский, Третий Рейх.

Publishing activity of the Ukrainian conservative-monarchic (Hetman's) movement in periodicals during 1939-1941 in Europe is analyzed in the article. The socio-political and institutional context of the publication of periodicals, editors and authors of editions, as well as its substantive content and thematic focus are considered.

Keywords: Hetman's movement, the Ukrainian political emigration, the press, P. Skoropadsky, the Third Reich.

Доленосні події кінця 1930-х рр. у Європі, спричинені імперською зовнішньою політикою нацистської Німеччини, цілком природно не могли оминати своїм впливом життєдіяльність української політичної еміграції, що протягом міжвоєнного періоду набула певних усталених обрисів. Початок реалізації експансіоністських планів Третього Райху викликав помітне поживлення серед українських емігрантів на теренах Німеччини, Польщі та Чехословаччини, вселяючи в них сподівання на позитивне вирішення, врешті решт, «української справи» – повалення комуністичного режиму та відновлення

самостійної Української держави. Підрунтям для подібного оптимізму, зокрема серед націоналістичного та консервативно-монархічного (гетьманського) напрямів політичної еміграції, був і відносно недалекий за часом прецедент – українсько-німецькі союзницькі відносини у 1918 р. Тому цілком зрозумілим виглядає значна активізація діяльності політичних організацій та об'єднань українців у Європі напередодні та на початку Другої світової війни.

На відміну від більш дослідженого в історичній науці націоналістичного крила еміграції, уособленого Організацією

українських націоналістів (ОУН), яке 30 червня 1941 р. по слідах вермахту встигло (хоч і ненадовго) проголосити у Львові Акт відновлення Української Держави, гетьманський рух Павла Скоропадського (1873-1945) не спромігся досягти суттєвих політичних здобутків у практичній площині. Через відносно малочисельність та фактичну відсутність популярності і представленості серед підрадянського населення на власне українських теренах зазначена активізація гетьманців звелася до пожвавлення ідейно-політичної роботи серед еміграційного загалу, а також зміцнення і розширення своєї організації – Союзу Гетьманців-Державників (СГД), позиціонуючи при цьому прогетьманську структуру – Українську Громаду в Німеччині – в якості ледве не єдиного легітимного виразника інтересів української діаспори в очах офіційного Берліну.

Одночасно з цим гетьман та його прибічники продовжували демонструвати лояльне ставлення до нацистського режиму, що мало під собою як об'єктивне, так і суб'єктивне підґрунтя. З одного боку, для СГД було життєво необхідно виказувати свою лояльність німецькій владі – для забезпечення можливості й надалі легально діяти на території Третього Райху, а з іншого – в гетьманському середовищі дійсно були присутні сподівання (принаймні напередодні та на початку війни) на те, що саме Німеччина на чолі з А. Гітлером здатна ефективно протистояти сталінському СРСР та допомогти, в кінцевому підсумку, з відновленням української державності (детальніше про це – [11]). Згодом, вже під час війни більш менш нормальні стосунки з німецькими урядовцями дозволяли П. Скоропадському неодноразово допомагати військовополоненим українцям, а також заступатися за діячів української еміграції, які з тих або інших причин потрапили під тиск репресивної машини нацистського режиму.

Особливо важливою була інформаційно-пресова складова діяльності гетьманського

руху, що обумовлювалося не тільки її ідейно-пропагандистським значенням, але й специфічними суспільно-політичними та складними матеріальними умовами вимушеного перебування на еміграції. Адже видання різного роду часописів було чи не єдиним доступним для діаспори способом донести до закордонних українців свою офіційну позицію щодо важливих подій, явищ та процесів тогочасного бурхливого періоду в житті Європи, полем для гострих дискусій з конкуруючими ідейно-політичними течіями, ефективним засобом комунікації з еміграційними колами та координації внутрішньоорганізаційного життя. Тож подібна підвищена увага до періодичного друкованого слова була спільною для всіх, без виключення, напрямів і осередків української політичної еміграції.

У вітчизняній історичній науці вже напрацьовано чималий комплекс ґрунтовних досліджень як з історії української політичної еміграції міжвоєнної доби (праці В. Піскун [21] та В. Трошинського [28]), так і щодо еміграційної преси (роботи О. Богуславського [1], О. Вішки [4], Д. Колісника [12] та М. Савки [24]). Втім, увага істориків, як правило, стосується 1920-1930-х рр., натомість життя та діяльність української діаспори в Європі протягом буремних років Другої світової війни залишається поза дослідницьким інтересом (за виключенням хіба що «оунівської» проблематики). Те ж саме стосується і проблеми вивчення гетьманської преси кінця 1930-х – початку 1940-х рр. Певні напрацювання щодо періодики українського монархічного руху присутні у статтях Т. Осташко [18] та Н. Сидоренко [26], однак і в них гетьманські видання воєнної доби якщо і згадуються, то лише побіжно. Отже, запропонована до розгляду наукова проблема є малодослідженою та актуальною в процесі подальшого вивчення історії української політичної еміграції.

Зазначимо, що протягом 1920-1930-х рр. мали місце декілька спроб прихильників українського монархізму налагодити

видання власних часописів. Так, один із засновників гетьманського руху та його провідний ідеолог В'ячеслав Липинський (1882-1931) видавав у Відні офіційний орган Українського Союзу Хліборобів-Державників (організаційного попередника СГД) – «Хліборобську Україну» (1920-1925). Саме на її сторінках було вперше опубліковано засадничу для українського консервативного монархізму працю Липинського – «Листи до братів-хліборобів». Згодом, у 1929-1936 рр. в Берліні на правах рукопису друкувався «Бюлетень Гетьманської Управи» – офіційне видання головного виконавчого органу гетьманського руху. Після реорганізації УСХД в СГД, яка мала місце в 1936-1938 рр., видання зазначеного «Бюлетеня» поступово припинилося, а замість нього спорадично виходили комунікати Гетьманської Управи та комунікати Пресового відділу Гетьманської Управи – вузькоспрямовані випуски з кількох сторінок, присвячені тим або іншим конкретним подіям та реакції на них проводу гетьманського руху.

Свідченням розуміння гетьманцями важливості інформаційно-пресової діяльності стала постанова Гетьманської Управи від 10 серпня 1935 р. про створення Гетьманського Пресового Фонду на чолі з підполковником С. Лощенком. За задумом, Пресовий Фонд мав формуватися за рахунок обов'язкових внесків гетьманців та добровільних пожертв прихильників гетьманського руху (приблизний обсяг коштів фонду планувалося довести до суми, еквівалентної 3 000 доларів США). На зазначену структуру покладалося опікування виданням, матеріальним забезпеченням та поширенням консервативно-монархічних часописів, причому вже з січня наступного 1936 р. передбачалося започаткувати видання «ідеологічного місячника і популярного тижневика... для обслуговування нашого Руху і його дальшого розвитку», які за рік мали у фінансовому відношенні стати «на

власні ноги» [10]. Втім, ані у 1936 р., ані у наступні два роки досягти поставленої мети гетьманцям так і не вдалося, зокрема через брак коштів.

Усвідомлення значення власної преси для подальшого розвитку монархічного руху було досить яскраво відображено і в Регламенті Союзу Гетьманців-Державників, прийнятому в січні 1939 р.: «Обов'язком кожного члена СГД є передплачувати та ширити друковане гетьманське слово» [22, арк. 203]. Та в практичній площині ситуація навколо видання преси гетьманським рухом суттєво змінюється тільки наприкінці 1930-х рр., коли стало цілком очевидно, що в Європі наближаються кардинальні зміни військово-політичного характеру, внаслідок яких можливе перекроювання кордонів та позитивні зрушення в «українській справі». Аби ефективно скористатися зазначеним розвитком подій гетьманці намагалися мобілізуватися для активної діяльності та якомога ширше репрезентувати свій рух і відповідну ідеологію серед емігрантського загалу, конкуруючи при цьому з націоналістичною течією. У зв'язку з цим, в лютому 1939 р. в Берліні започатковується видання двотижневика «Нація в поході» з підзаголовком «Орган української державницької думки». У вступній статті до першого числа часопису мета його функціонування була сформульована наступним чином – «кристалізація державницького світогляду, як вищої форми національної свідомості» [17, с. 2]. Саме «Нація в поході», розрахована, в першу чергу, на молодіжну аудиторію, мала стати тим «популярним тижневиком», видання якого гетьманці планували ще в 1936 р.

За два з половиною роки існування даного часопису (лютий 1939 р. – липень 1941 р.) вийшов 51 випуск («зшиток»), причому якщо спочатку «Нація в поході» з'являлася раз на два тижні, то вже з листопада 1939 р. з метою економії коштів її стали видавати з двоєними випусками раз на місяць. Загалом же, видання двотижневика весь час супроводжувалося матеріальними

труднощами, що інколи призводило до затримки появи чергових зшитків – так, наприклад, після ч. 16-17 за грудень 1939 р. наступне ч. 18-19 вийшло лише у березні 1940 р. Крім того, не виключався і суто «людський» чинник: ч. 38-39 за січень 1941 р. побачило світ із значним запізненням через те, що М. Самойлович, який здійснював технічне редагування і підготовку «Нації в поході» до друку, загубив усі матеріали січневого зшитку. При цьому деякі статті не мали копій, тому їх довелося знову збирати у дописувачів [19, с. 252].

Збір і підготовку публікацій для часопису здійснювала редакційна колегія, яку фактично очолював один з провідних діячів гетьманського руху, письменник і журналіст Борис Гомзин (1887-1965), хоча в окремих зшитках за 1939 р. головним редактором вказано молодого поета і драматурга Юрія Косача (1908-1990). Матеріально-технічною ж стороною опікувався зять гетьмана П. Скоропадського Василь Кужім, а сам друк здійснювався спочатку в Берліні, а потім друкарнями Праги. Обсяг «Нації в поході» становив 16 сторінок і, відповідно, 32 – для здвоєних випусків. Часопис можна було передплатити, звернувшись поштою до редакції: річна передплата коштувала 5,5 райхсмарок, окреме число – 25 пфенігів і за здвоєний зшиток – 50 пфенігів (0,5 райсмарки). При цьому матеріально незабезпечені члени гетьманського руху могли просити про безкоштовне отримання «Нації в поході».

Серед дописувачів двотижневика було широке коло як діячів власне гетьманського руху (Б. Гомзин, О. Губчак, В. Євтимович, І. Лисяк-Рудницький – писав під псевдонімом «Іван Брусний», В. Мурашко, О. Назарук, С. Шемет та ін.), так і української еміграції загалом – С. Гординський, Ю. Косач, С. Мокієвський, М. Омелянович-Павленко, В. Петрів, М. Плечко, В. Щербаківський та ін. Вражає також географія авторів «Нації в поході» – публікації надходили з Братислави, Брюсселя, Відня, Люксембургу, Луцька, Львова, Парижа, Праги, Чернівців тощо.

Співпраця редакції з авторами була звичайно безоплатною, ґрунтуючись на спільній ідейно-політичній приналежності до гетьманського руху та особистих контактах. Так, наприклад, коли навесні 1940 р. Б. Гомзин пропонував колишньому військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Петриву підготувати для «Нації в поході» низку публікацій на військову тематику, то він обережно говорив лише про можливість сплачувати автору «невеличкі гонорари» [13].

За змістовно-тематичним наповненням «Нація в поході» дійсно могла претендувати на роль «популярного тижневика», адже на її сторінках містилися публікації найрізноманітнішого характеру – від офіційних повідомлень Гетьманської Управи і фрагментів праць В. Липинського та інших ідеологів гетьманського руху (рубрика «З української державницької ідеології») до поетичних творів українських (С. Гординський, Ю. Косач, О. Лятуринська) та іноземних (Г. д'Аннунціо, Г. Блюнк, І. Вольфганг, І. Гарт, Дж. Леопарді) письменників. Крім того, в ній друкувалися статті і матеріали з суспільно-політичної та міжнародної тематики, геополітики, історії, сільського господарства, військової, культурної та церковної проблематики, критичні виступи в бік ідейних опонентів по еміграції – перш за все, націоналістів та уенерівців, хроніка поточного життя української діаспори, а також подій і процесів у Радянській Україні (рубрика «З українського життя»), огляди преси і рецензії на нові книжки, некрологи тощо. Тож багато хто з українських емігрантів, навіть і не прихильників гетьманської ідеології, могли знайти на сторінках «Нації в поході» щось цікаве для себе – принаймні в «неполітичній» її частині.

Поява такого змістовно насиченого і різножанрового видання не могла не викликати позитивного резонансу серед читацької аудиторії як в консервативно-монархічному середовищі, так і в більш широких колах української еміграції.

Зокрема, в ч. 6 за 1939 р. у редакційній статті видавці «Нації в поході» з гордістю відзначали, що двотижневик, задуманий як «трибуна українського неомонархізму», за короткий час існування вже виправдав свою появу, згуртувавши навколо себе однодумців «з державницької активістичної молоді» (середній вік співробітників часопису не перевищував 35 років) [2, с. 16]. Більше того, редколегія зазначала, що на вимогу читачів наклад «Нації в поході» вже після третього зшитку було подвоєно (на жаль, обсяг накладу нам невідомий). Свідченням суспільної ваги і популярності нового періодичного органу, на переконання його видавців, стало й те, що у Польщі його розповсюдження взагалі було заборонено правлячим режимом.

Втім редакція гетьманського часопису активно діяла не тільки друкованим словом – у Берліні з самого початку виходу двотижневика було започатковано т. зв. «анкетні вечори на ідеологічно-політичні теми», активну участь в яких брали редактори та найближчі прихильники часопису. Тут в дискусійному форматі обговорювалися найбільш актуальні на той час політичні події, вчення В. Липинського, проблеми українського визвольного руху в еміграції тощо [25].

Разом з тим, попри наявний начебто успіх видання «Нації в поході», часопис так і не зміг вийти на рівень самоокупності. Багато хто з читачів замовляв передплату, але так і не розраховувався за неї до кінця. Тому редакція майже в кожному зшитку нагадувала про необхідність належної оплати, а вже наприкінці 1939 р. на сторінках друкованого органу з відтінком відчаю зазначалося, що питання матеріального забезпечення двотижневика – це «справа найбільш пекуча й найбільш невідклична [виділено редакцією. – Д. К.]» [3]. З часом проблема фінансування «Нації в поході» постала ще більш гостро. Для зручності в 1940 р. у Празі було відкрито спільний банківський рахунок для передплати всіх трьох на той час офіційних гетьманських

пресових видань – «Нації в поході», «На відсіч!» та «Українська дійсність» (про останні два мова піде нижче) – на ім'я підполковника Миколи Россиневича (1893-1945), голови гетьманського осередку у Протектораті Чехія і Моравія. Ще одним кроком на початку 1941 р. стало підвищення ціни на передплату «Нації в поході»: річна передплата збільшилася з 5,5 до 7 райхсмарок, а вартість окремого здвоєного зшитка зросла з 50 до 80 пфенігів. Також обов'язковою умовою отримання двотижневика було зазначено попередню оплату його кожного наступного випуску.

Скоріш за все, саме матеріальні негаразди призвели до припинення видання «Нації в поході», хоча прямі докази цього нам невідомі. Останній зшиток (50-51) побачив світ у липні 1941 р., щойно після початку німецько-радянської війни. Щодо ймовірності закриття часопису через тиск німецької цензури, то вона видається досить низькою, адже на сторінках гетьманського друкованого органу неодноразово публікувалися цілком лояльні до Третього Райху та його керівництва матеріали. Ось і в останньому числі «Нації в поході» на першій же сторінці наводиться привітальна телеграма П. Скоропадського до «Вождя й Державного Канцлера» Німеччини А. Гітлера з приводу розпочатої ним військової кампанії проти СРСР. В ній, зокрема, виголошувалося наступне: «Звольте прийняти наші найсердечніші побажання повного успіху для німецької зброї. Ми просимо дати нам можливість активно взяти участь усім нашим силам в боротьбі за добро німецького й українського народів» [27]. Не на користь версії про тиск з боку нацистського режиму говорить і те, що гетьманці не припинили пресову діяльність на території Третього Райху і після 1941 р. – продовжувалося видання «Української дійсності» (аж до кінця війни), а також з'являлися нові часописи – календар-альманах «Український державник» (1942-1943), «Стерничий» (1943) та «Бюлетень Вищого проводу гетьманського руху» (1944).

Певною мірою проливає світло на причини припинення виходу «Нації в поході» офіційне повідомлення Гетьманської Управи від 7 липня 1941 р., в якому, зокрема, говорить: «Події розвиваються так швидко, що наша преса (місячник і двотижневик) [відповідно – «На відсіч!» та «Нація в поході». – Д. К.] не в стані своєчасно подавати потрібні нашому членству інформації. Тому провід СГД починає видання, що виходитимуть в міру потреби і подаватимуть біжучі, актуальні інформації» [9, арк. 4]. Отже, самі керівники гетьманського руху пояснювали власну відмову від подальшого видання згаданих часописів їх недоцільністю з огляду на мінливий і динамічний перебіг тогочасних подій. При цьому, анонсує перехід до нового формату пресової діяльності у вигляді неперіодичних, прив'язаних до конкретних подій, тобто суто інформаційних видань, гетьманський провід фактично відмовлявся від попередньої концепції призначення преси – як важливого засобу поширення своєї ідеології, мобілізації прихильників та розвитку руху в цілому. Тож подібна оприлюднена Гетьманською Управою зміна позиції виглядає дещо дивною, жодним чином не додаючи ясності в питанні про комплекс справжніх причин припинення у 1941 р. видання зазначених часописів.

Якщо «Нації в поході», відповідно до планів Гетьманської Управи стосовно Пресового Фонду (1935), відводилася роль «популярного тижневика», то місце «ідеологічного місячника» мав посісти інший консервативно-монархічний часопис – офіційний орган Місцевої Організації (МО) СГД в Берліні з промовистою назвою «На відсіч!». В рамках структурно-організаційного реформування гетьманського руху були створені об'єднання його учасників у Третньому Райху за територіальним принципом – місцеві та крайові організації Союзу Гетьманців-Державників. Провідною серед них цілком природно стала створена 12 лютого 1939 р. берлінська МО СГД, адже саме в імперській

столиці мешкав П. Скоропадський з родиною та найближчим оточенням, тут же знаходився головний керівний орган руху – Гетьманська Управа. Невдовзі завдяки зусиллям управи зазначеної місцевої організації та прихильників гетьманської ідеології було започатковано видання її офіційного часопису «На відсіч!», перші числа якого побачили світ восени того ж таки 1939 р.

Редагувала місячник колегія на чолі з Мироном Королишиним (1913-1995), колишнім учасником оунівського підпілля в Галичині, який наприкінці 1930-х рр. перейшов на консервативно-монархічні позиції, а після війни вже у Канаді редагував у гетьманський часопис «Батьківщина» (Торонто). Редакція «На відсіч!» знаходилася у Берліні, в той час як друк місячника здійснювався у Празі. Обсяг друкованого органу берлінської МО СГД становив 16 сторінок для одинарного випуску і 36 – для здвоєного. Його початковий наклад нараховував 650 примірників, але вже з лютого 1940 р. (ч. 7) збільшився до 1 000 [20, с. 6]. Офіційний часопис МО СГД у Берліні, як і «Націю в поході», можна було передплатити – вартість одного випуску складала від 25 пфенігів, а здвоєні числа, що почали виходити навесні 1940 р. через брак коштів, коштували по 75 пфенігів.

Переважну частину публікацій місячника, який виходив з девізом на титульній сторінці «Бог – Гетьман – Україна!», становили матеріали про діяльність берлінської МО СГД та її управи, уривки з «Листів до братів-хліборобів» В. Липинського, звернення П. Скоропадського до своїх прихильників, статті на історичну тематику з обґрунтуванням саме монархічної форми правління для України, а також повідомлення про життя гетьманських осередків української еміграції в інших країнах Європи.

Загалом же, справа з виданням місячника «На відсіч!» була менш успішною, ніж видання «Нації в поході». Свою роль тут зіграли як звичайні фінансові складнощі, так

і більш вузька спрямованість офіційного часопису, цільовою читачською аудиторією якого було порівняно невелике коло членів Місцевої Організації СГД в Берліні. І хоча передплатити «На відсіч!» міг кожний бажаючий, але його змістовне наповнення навряд чи могло б зацікавити українських емігрантів, не залучених безпосередньо до гетьманського руху. Вищезазначені чинники посприяли тому, що місячник берлінської МО СГД проіснував близько півтора року (осінь 1939 р. – весна 1941 р.), протягом якого світ побачило менше двох десятків чисел. Отже, видавцям часопису «На відсіч!» так і не вдалося перетворити його на «ідеологічний місячник», як це передбачалося попередніми задумами гетьманського проводу.

Ще більш вузьким за спрямуванням був офіційний друкований орган об'єднання гетьманців на теренах колишньої Чехословаччини – «Бюлетень Краєвої Організації Союзу Гетьманців-Державників в Протектораті Чехія і Моравія», що виходив у Празі протягом квітня 1940 – березня 1941 рр. під уже знайомим нам гаслом «Бог – Гетьман – Україна». Це було суто формалізоване видання, що містило виключно офіційні матеріали та повідомлення Управи чеської Крайової Організації (КО) СГД. «Бюлетень» видавався на правах рукопису і призначався «лише до відома членів СГД», тобто фактично мав внутрішньоорганізаційний, певною мірою службовий характер. Його змістовним наповненням і виданням опікувався полковник армії УНР, а в еміграції – інженер Антін Кущинський (1897-1992), секретар крайової Управи та одночасно «адміністратор Гетьманських видань» [8, с. 1]. Періодичність цього пресового офіціозу важко визначити, адже його випуски з'являлися з різними проміжками – і тричі на місяць, і раз на півроку. Всього ж маємо 8 чисел «Бюлетеня», обсяг яких був достатньо невеликим порівняно з іншими гетьманськими виданнями – від 1 до 4 сторінок.

Основний масив публікацій «Бюлетеня Краєвої Організації Союзу Гетьманців-Державників в Протектораті Чехія і Моравія» представлений наказами, розпорядженнями та інструкціями членам КО СГД, виданими її керівником – згадуваним уже підполковником Миколою Россиневичем (він же був представником Гетьманської Управи в Протектораті Чехія і Моравія). Крім того, тут наводилися вітальні телеграми, якими обмінювалися М. Россиневич та гетьман П. Скоропадський з приводу новорічних та великодніх свят, передруковувався зміст обіжників (прес-релізів) начальника Організаційного відділу Гетьманської Управи полковника В. Мурашка та ін.

З огляду на проблему пресової діяльності гетьманського руху, якій присвячена дана наукова розвідка, варто окремо відзначити наказ М. Россиневича по крайовій організації СГД, вміщений у ч. 4 «Бюлетеня» від 1 червня 1940 р. В ньому начальник КО в наказному порядку зобов'язує всіх організованих гетьманців на території Протекторату передплатити усі три тогочасні гетьманські видання – «Націю в поході», «На відсіч!» та «Українську дійсність», причому за необхідності вимагає зробити це «заднім числом» – оформити в червні 1940 р. річну підписку на весь вказаний рік [16, с. 2]. В свою чергу, адміністрації часописів мали надіслати передплатникам попередні випуски друкованих органів з самого початку 1940 р. Як бачимо, фінансові труднощі дійсно були основною проблемою для гетьманців у їхній видавничій діяльності в галузі преси. Загалом же, з дослідницької точки зору найбільший інтерес «Бюлетень» становить, перш за все, в якості цінного й інформативного джерела з історії організації та діяльності гетьманського руху на теренах Чехословаччини, які на той час входили до складу Третього Райху під назвою Протекторат Чехії і Моравії.

До гетьманської преси періоду Другої світової війни належить також газета «Українська дійсність», що виходила у Празі

тричі на місяць з кінця 1939 р. до початку 1945 р. Позиціонувалася вона як офіційний друкований орган Української Громади (УГ) в Німеччині – громадсько-культурного товариства, одного з перших об'єднань українських емігрантів у цій країні (1919). На початку 1930-х рр. Громада, очолювана З. Кузелею, нараховувала близько 6 000 членів, однак згодом об'єднання почало занепадати, зокрема через зростання популярності і впливу іншої організації – Українського Національного Об'єднання (УНО), що мало націоналістичне спрямування.

У другій половині 1930-х рр. Громада поступово перейшла на консервативно-монархічні позиції, її очолював визначний діяч гетьманського руху О. Скоропис-Йолтуховський, а більшість громадівців входила одночасно до Союзу Гетьманців-Державників. На кінець 1938 р. УГ в Німеччині мала лише 232 члени [29, арк. 42], але її кількісний склад непинно зростав завдяки приєднанню прибічників П. Скоропадського, а згодом – за рахунок нової хвилі емігрантів, викликані військовим лихоліттям. Нарешті, 21-22 вересня 1940 р. в Берліні відбувся I-й Делегатський З'їзд Української Громади, який остаточно завершив процес включення даного об'єднання до гетьманського табору. Демократичний принцип у Статуті УГ було замінено на принцип одноосібної гетьманського управління, а самого П. Скоропадського обрано «Почесним Керманичем» Громади з досить широким колом повноважень. Крім того, у зміненому Статуті організації зазначалося: «Дійсним членом У. Г. може стати кожен українець (ка), що стоїть на ґрунті державної самостійності Укр. Народу та не ворожий до ідеї Гетьманства» [7]. Щодо співвідношення ролі УГ та СГД в гетьманському русі, то в Громаді зосереджувалося «все громадсько-національне, культурне, правно-соціальне і допомогово-харитативне, організоване життя Гетьманців», в той час як Союз Гетьманців-Державників здійснював

ідеологічну та політично-організаційну роботу [23].

Необхідно відзначити, що протягом Другої світової війни Українська Громада була однією з двох організацій української діаспори (інша – УНО), офіційно дозволених німецькою владою, а її діяльність поширювалася на територію всього Третього Райху, окрім Генерал-губернаторства Польща. Спроби ж заснувати філії УГ на українських землях Генерал-губернаторства були невдалими через жорстку позицію офіційного Берліну. Так, зокрема, восени 1941 р. за подібну діяльність в Польщі німцями було тимчасово заарештовано Богдана Шемета, одного з найбільш активних членів гетьманського руху [19, с. 262].

Друкований орган Громади – газета «Українська дійсність» – досить швидко був віднесений самими українськими монархістами до офіційної гетьманської преси (разом з «Нацією в поході» та «На відсіч!»). Та й серед еміграційного загалу даний часопис сприймався виключно як «офіціоз гетьманський» [15, арк. 32 зв]. Друкувався він у Празі, загальне редагування здійснював інженер Іван Калинович (1893-1973), а серед дописувачів були як члени УГ та СГД, так і «непартійні» емігранти, що подавали відомості про життя своїх осередків у різних містах і країнах Європи. Передплатити «Українську дійсність» можна було на території Німеччини, Протекторату Чехія і Моравія, Словаччини та Генерал-губернаторства Польща (25 пфенігів за кожне число).

За змістом газета УГ в Німеччині являла собою досить насичене інформацією видання. На її шпальтах активно висвітлювалася діяльність Управи та філій Громади, Гетьманської Управи та монархічного руху в цілому, поточні події як в самому Райху, так і на фронтах Другої світової війни та на власне українських землях, крім того регулярно подавалася актуальна й корисна інформація для життя емігрантів – важливі постанови та

розпорядження німецької влади щодо діаспори, різного роду громадсько-політичні, соціально-економічні та культурні заходи, що проводилися українською еміграцією. Разом з тим, «Українська дійсність» мала також досить яскраве ідейно-політичне забарвлення. Тут з'являлося чимало матеріалів, присвячених популяризації консервативно-монархічної ідеології В. Липинського та постаті самого гетьмана Скоропадського, а також друкувалися гостро критичні публікації, спрямовані проти конкуруючих політичних течій – передусім націоналістів та уенерівців.

В цілому, слід відзначити, що «Українська дійсність» була найбільш вдалим з точки зору регулярності і тривалості виходу пресовим проектом гетьманського руху. На нашу думку, саме завдяки тому, що дана газета видавалася як орган набагато чисельнішої, порівняно з СГД, Української Громади в Німеччині, їй вдалося уникнути відчутних матеріальних труднощів, які були властиві розглянутим вище гетьманським часописам, і проіснувати, таким чином, фактично до самого завершення війни та краху Третього Райху.

Окрім офіційних періодичних органів гетьманська преса початку Другої світової війни представлена також іншого роду виданнями. Йдеться, зокрема, про часопис з промовистою назвою «Гетьманець», який виходив протягом 1940 р. у Варшаві завдяки ініціативі та ентузіазму Івана Гладилевича (1901-1945), галицького політичного діяча і журналіста, чільного діяча СГД у Польщі, який ще у 1932-1935 рр. видавав і редагував у Львові гетьманський часопис «Хліборобський Шлях». Після окупації радянськими військами Галичини і вимушеного переїзду до Варшави він розгортає активну роботу серед місцевого українського осередку, тим більше що протягом кінця 1939 – першої половини 1940 рр. уряд Генерал-губернаторства на чолі з Г. Франком особливо не перешкоджав діяльності лояльних та нейтральних по

відношенню до німців українських політичних сил.

Вже у листопаді 1939 р. Гладилевич звертається до німецької влади з проханням дозволити варшавським гетьманцям видавати свій часопис. Проте з першого разу отримати дозвіл завадили, за його словами, інтриги «одного малого гурта людей» [5, с. 2] – судячи з усього, малася на увазі протидія з боку ворожого гетьманцям націоналістичного осередку, який навесні 1940 р. організувався у вигляді Українського Допомогового Комітету – філії Українського Центрального Комітету, очолюваного професором В. Кубійовичем. Втім, Іван Гладилевич на початку 1940 р. подав своє прохання вдруге і, маючи впевненість у позитивній відповіді з боку генерал-губернатора, почав активно готувати до виходу новий часопис. Перше число тижневика монархічного спрямування побачило у Варшаві 15 червня 1940 р.

Достеменно невідомо скільки чисел «Гетьманця» вдалося видати І. Гладилевичу, проте у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львів зберігається 5 випусків тижневика (хоча щотижневу періодичність виходу вдалося забезпечити лише до ч. 2 включно), останній з яких датується 20 вересням 1940 р. Це був невеликий за обсягом часопис (5 сторінок), що друкувався на правах рукопису фактично у домашніх умовах. Розповсюджувати своє видання Гладилевич планував шляхом підписки (для Німеччини – 50 пфенігів за випуск, на території Польщі – 50 грошей).

У першому ж числі тижневика його редактор обґрунтовує появу друкованого органу нагальною потребою еміграції в пресі, яка «всесторонньо, чесно та швидко інформувала б про наші національні досягнення та щоб шляхом обміну думок та ідей між українцями приближувала годину нашого духовного об'єднання» [5, с. 2]. Отже, тут І. Гладилевич відкрито не говорить про виразне ідеологічне спрямування «Гетьманця», беручи на себе благородну місію єднання всіх українських еміграційних

сил у Варшаві, проте воно одразу ж впадає в очі на наступних сторінках тижневика. Більшість публікацій «Гетьманця», авторами яких переважно виступає сам редактор-видавець та вже згадуваний вище дописувач «Нації в поході» О. Губчак, присвячена питанням популяризації поширення гетьманської ідеології, цитуванню та інтерпретації ідей В. Липинського з його «Листів до братів-хліборобів», а також вихваленню постаті «персоніфікатора» монархічного руху – П. Скоропадського. Крім того, у тижневику обґрунтовується природна спільність інтересів українців та Німеччини щодо повалення Радянського Союзу та висловлюються сподівання на майбутнє відновлення української державності внаслідок активної політики Берліну у Східній Європі. Ще один невеликий тематичний блок на сторінках «Гетьманця» подає огляди подій з життя еміграції та, зокрема, варшавського монархічного осередку.

В останньому наявному в нашому розпорядженні випуску «Гетьманця» його видавець і редактор настійливо звертається до читачів та прихильників гетьманського руху, аби вони «ділом, а не словами» довели своє бажання й надалі мати можливість читати друкований орган, адже видання циклостильовим способом забирало чималі кошти і опинилося під питанням [6, с. 6]. Отже, цілком ймовірно, що саме матеріальна скрута і стала на заваді подальшого існування варшавського монархічного часопису «Гетьманець», що з таким ентузіазмом та енергією намагався видавати Іван Гладилевич.

Нарешті ще одним виданням з комплексу гетьманської періодики початку Другої світової війни був календар-альманах «Український державник», два випуски якого побачили світ 1941 р. та 1943 р. Його редагуванням та підготовкою до друку займався уже відомий нам А. Кущинський, і хоча в самому альманасі місцем видання стояв Берлін, але друкувався він, як і інші гетьманські видання, у Празі –

видавництвом «Української дійсності». Відносно розглянутих вище часописів календар являв собою досить відмінний за форматом друкований орган і навіть ті читачі, що не належали до гетьманського руху, відзначали на диво гарний зовнішній вигляд «Українського державника» [14, арк. 17].

Порівняно великий за обсягом (майже 100 сторінок) календар-альманах містив чимало ілюстрацій у вигляді фотографій гетьмана П. Скоропадського та його оточення, а також А. Гітлера та найвищих керівників Третього Райху – невід’ємний елемент, враховуючи тогочасні реалії еміграційного життя в Німеччині. На сторінках «Українського державника» публікувалися розлогі статті щодо найбільш важливих подій за відповідний рік, подавалися матеріали з діяльності гетьманського руху, друкувалися статті ідеологічного характеру з постійним апелюванням до творів В. Липинського, а також історичні розвідки, присвячені гетьманській Українській державі 1918 р. Втім, з розвитком військових подій не на користь Райху ситуація в Німеччині для української політичної еміграції дедалі ускладнювалася, тож гетьманці після 1943 р. були змушені припинити видання альманаху.

Підсумовуючи дану розвідку, зазначимо, що в цілому початковий період Другої світової війни охарактеризувався помітною активізацією гетьманського руху в царині видання преси. Значною мірою така інтенсивність започаткування нових друкованих органів була обумовлена кардинальними політичними змінами в Європі та щирими сподіваннями гетьманців, як і більшості українських емігрантів, на позитивні зрушення в розвитку «української справи» та омріяне відновлення незалежності України – нехай і завдяки перемогам німецької зброї. Протягом 1939-1941 рр. з’явилося і виходило щонайменше шість періодичних видань консервативно-монархічної приналежності, тобто фактично стільки ж, скільки гетьманцям вдалося

випустити за попередні два десятиліття міжвоєнної доби.

Гетьманські часописи початку Другої світової війни різнилися за статусом (офіційні та неофіційні), періодичністю виходу (тижневики, двотижневики, місячники, річний календар-альманах), різновидом (журнали, газета, бюлетень, альманах) та тривалістю існування (від півроку до п'яти років). Однак спільним для їх видання був постійний брак фінансів, що призводило до перманентної боротьби за виживання та відносно швидкого, у кінцевому підсумку, припинення виходу. Пресова діяльність згуртувала навколо спільної справи найбільш талановитих і відданих цій справі учасників та прихильників гетьманського руху, адже саме видання різного роду періодичних друкованих органів було в умовах вимушеного перебування на чужині одним з небагатьох доступних та більш менш ефективних засобів і форм громадсько-політичної активності української еміграції.

На сторінках «Нації в поході», «На відсіч!», «Української дійсності», «Бюлетеня Краєвої організації СГД в Протектораті Чехія та Моравія», «Гетьманця» та «Українського державника» не тільки популяризувалися і поширювалися ідеї української гетьманської монархії та боротьби за відродження власної державності, але й відбувалася комунікація всередині самого руху, висвітлювалося життя всього еміграційного загалу, обговорювалися найбільш важливі явища, процеси та події того часу, а також велися дискусії з ідейно-політичними опонентами. Тому гетьманська преса, безперечно, заслуговує на ґрунтовне наукове вивчення з боку дослідників в якості цікавого і важливого джерела з історії не тільки самого консервативно-монархічного руху, але й всієї української еміграції даного періоду.

Джерела та література

1. Богуславський О. В. Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України: Історичний шлях, досвід, дискусії / О. В. Богуславський. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – 452 с.

2. Від Редакції // Нація в поході. – 15 травня 1939. – Ч. 6. – С. 15-16.
3. Від редакційної колегії й адміністрації // Нація в поході. – 1-15 листопада 1939. – Ч. 14-15. – С. 32.
4. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): історико-бібліографічне дослідження / О. Вішка. – Л.: ЛНБ ім. В. Стефаника, 2002. – 479 с.
5. Гладилевич І. Українці! (Від Редактора) / І. Гладилевич // Гетьманець. – 15 червня 1940. – Ч. 1. – С. 1-3.
6. Гладилевич І. Хроніка / І. Гладилевич // Гетьманець. – 20 вересня 1940. – Ч. 5. – С. 5-6.
7. Зі Статуту Української Громади в Німеччині // Українська дійсність. – 1 серпня 1941 р. – Ч. 12. – С. 3.
8. Зміни в складі Управи К.О.С.Г.Д. // Бюлетень Краєвої Організації Союзу Гетьманців Державників в Протектораті Чехія і Моравія. – 1 січня 1941. – Ч. 5. – С. 1-2.
9. Інформація. – Ч. 3. – 7 липня 1941 р. // ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 132. – Арк. 4-5.
10. Кілька думок про Гетьманський Пресовий Фонд // Бюлетень Гетьманської Управи. – 1935. – Ч. 23. – С. 6.
11. Колісник Д. В. До проблеми прони́мецької орієнтації гетьманського руху П. Скоропадського напередодні та на початку Другої світової війни / Д. В. Колісник // Гуманітарний журнал. – 2007. – № 1-2. – С. 104-109.
12. Колісник Д. В. Гетьманський рух і преса української політичної еміграції (1920-1930-ті рр.) / Д. В. Колісник. – Д.: НГУ, 2008. – 171 с.
13. Лист Б. Гомзина до В. Петріва від 26 квітня 1940 р. // ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 128. – Арк. 44а.
14. Лист В. Петріва до Б. Гомзина від 5 квітня 1942 р. // ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 130. – Арк. 17-18.
15. Лист М. Садовського до В. Петріва від 25 серпня 1942 р. // ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 130. – Арк. 32-34 та зв.
16. Наказ підполк. М. Россіневича, Начальника К.О.С.Г.Д. у Протектораті // Бюлетень Краєвої Організації Союзу Гетьманців Державників в Протектораті Чехія і Моравія. – 1 червня 1940. – Ч. 4. – С. 1-4.
17. Організація хотіння // Нація в поході. – Лютий 1939. – Ч. 1. – С. 1-4.
18. Осташко Т. Історіографічний огляд гетьманських періодичних видань 1920-х – початку 1930-х рр. / Т. Осташко // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – Вип. – 11. – С. 121-132.
19. Осташко Т., Чечина О. Листи С. Шемета до Д. Дорошенка як джерело вивчення українського гетьманського руху 1940-1941 рр. / Т. Осташко, О. Чечина // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. Ч. IV. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К.: КНЛУ, 2008. – Вип. 14. – С. 228-274.
20. Перша річниця існування Місцевої Організації СГД у Берліні // На Відсіч! – 1940. – Ч. 7. – С. 5-6.

21. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.) / В. Піскун. – К.: МП “Леся”, 2006. – 671 с.
22. Регламент С.Г.Д. // ЦДІАЛ. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 374. – Арк. 202-207.
23. Розділення компетенцій між Укр. Громадою і СГД // Бюлетень Краєвої Організації Союзу Гетьманців Державників в Протектораті Чехія і Моравія. – 1 січня 1941. – Ч. 5. – С. 3.
24. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20-30-і рр. XX ст.): Історико-бібліографічне дослідження / М. Савка. – Л., 2002. – 308 с.
25. Серед наших прихильників // Нація в поході. – 1 жовтня 1939. – Ч. 13. – С. 16.
26. Сидоренко Н. Гетьманська преса в Європі / Н. Сидоренко // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. Вісник КДЛУ. Серія “Історія, економіка, філософія” / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 322-330.
27. Скоропадський П. До Вождя й Державного Канцлера / П. Скоропадський // Нація в поході. – Липень 1941. – Ч. 9-10. – С. 1.
28. Трошинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трошинський. – К.: Інтел, 1994. – 260 с.
29. Шемет Б. З діяльності Української Громади в Німеччині за 1937-1938 рр. / Б. Шемет // ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 40-42 та зв.